

Балканске цркве као прве национално- васпитне организације Јужних Словена

Ако се дубље загледа у постанак и суштину ма које данашње нације, видеће се, да нација није вештачка творевина ни људског ума, ни људске воље. Нација је пре живо, природно биће. Она је колективни организам, који садржи у себи и природно наслеђе и културне тековине једне групе људских бића. Али, како су све нације — услед мешања и укрштавања, која су се још од најстаријих времена вршила широм целе земље — постале само прерађени склади разних елемената, то се данас у строгом смислу не може говорити о некој нарочитој националној чистоти. Данас нема чистих нација ни с погледом на порекло, ни с погледом на културне тековине. Све су нације мешавине најразличнијих елемената, који су се стицајем прилика и васпитањем збили у једну органску целину. Да у овоме не чине изузетак ни Јужни Словени, не треба нарочито ни наглашавати. И они су, као нација, мешавина и разних народа и разних култура, стога се у новије време, а нарочито после уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу, почело

истицати питање: Јесу ли Јужни Словени један или три — односно четири — народа, или су само толико племена једнога народа? — Као одговор на ово питање ми ћемо изнети кратак историски преглед балканских народа и њихових културних организација; изнећемо историју мешања и црквену поделу балканских народа, који су — по нашем мишљењу — били од пресудног утицаја на национално васпитање и диференцирање данашњих народности у Јужних Словена.

* * *

Још на освитку историскога периода јавиле су се на Балканском Полуострву, из мешавине ариских досељеника и староседелаца, три народне групе: Илири, Трачани и Јелини или Грци. Илирска племена насељавала су западни део Балканскога Полуострва. Она су се пружала од извора Саве и Драве и од средњег Дунава до Солуна и Јадранскога Мора¹. Источно од њих живела су трачка племена², а јужно — у ужем и на обалама много развијенијем делу Полуострва — јелинска или грчка³. Природна разгранатост јелинских области: дубоко и плаво море са многобројним острвима и погодним пристаништима, били су — за уједињавање сродних племена — много погодније од илирских и трачких. Они су, природном комуникацијом, довели јелинска племена врло рано у блиске односе и народно јединство. Осим тога довели су их у додир и са напреднијим народима на истоку, са њиховом културом, која је у Грчкој нашла боље земљиште за своје развијање и цветање. Национализирањем и јачањем те стране културе, јачао је и јелински утицај у целом онда познатом свету. Македонско становништво подлегло је васпитном утицају многобројних јелинских насебина и било брзо појелињено⁴. Његови владоци Филип Македонски (360—336) и његов син Александар Велики (336—323 пре Христа), чије су владавине биле просто продужење јелинских, распространили су јелински језик и јелинску културу и по другим областима Балканскога Полуострва, па и даље на истоку. Тако је у васпитну сферу јелинске културе ушла још онда скоро цела трачка земља.

¹ Strabo, Geographica rec. A. Meineke (Lipsiae 1866) VII p. 430—438; Herodoti Historiarum, cur H. Dietsch (Lipsiae 1860-2) I p. 104.

² Strabo VII p. 437, 444.

³ Herodot I. p. 78—79; Strabo VIII. p. 518.

⁴ Herodot V p. 9; Thucydides, Historia belli Peloponnesiaci, ed. M. Stahl (Lipsiae 1873) II. p. 125.

Нешто жилавије од македонских и трачких племена држала су се илирска племена. Она су сузбила продирање македонских трупа у западне области Балканскога Полуострва, и сачувала своје земље од јелинске превласти. Али, уколико су се више одупирала утицају са истока, утолико су лакше постајала плен културних народа са запада. Утицај галиских Келта, чије су трупе и колоније прекрилиле алпско-карпатске пределе још у преисториско доба¹, био је скоро незауоставан. Илирска племена, у западним областима Балканскога Полуострва, подлегла су утицају келтске културе и постала са завојевачима један народ. Границе тога илирско-келтскога народа проширене су доцније чак до Малеша и Старе Планине. Низ вардарску долину опет продрле су келтске армије и даље на југ, и за кратко време заузеле све области до Солуна и Коринтског Залива. Ову келтску навалу сузбили су македонски краљеви², али своју власт нису могли никад више повратити у раније границе македонске државе. У Епиру и Илирији основане су самосталне државе, па и у самој Јелади превласт македонских владалаца била је јако пољуљана. Некадашња светска царевина македонских владара сводила се сад на пределе само од Драча до Византије (Цариграда) и, на северу, до утока Црне Реке у Вардар. У њеним ранијим границама ширила се поступно друга, нова светска држава; ширила се Римска Царевина, која је око рођења Христовог завладала целим Полуострвом.³

Римска држава имала је за образовање свога народа своје сопствене културне тековине. И тај народни производ био је Римљанима довољан, док је њихова држава била у границама Италије. Кад је пак држава била уздигнута на степен светске царевине и кад су њене културне тековине дошле у додир са јелинским, показало се, да су оне слабе за борбу са напреднијим јелинизмом. Туђа, напреднија култура, са свима њеним елементима, морала је бити примљена. То је било јасно свима просвећенијим Римљанима, па су зато и почели да преносе културне елементе Јелина у своју земљу. Тако се из мешавине јелинских елемената, накалемљених на чисто римске

¹ Th. Mommsen, *Römische Geschichte* (Berlin 1920) I. J. 325 f.

² K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme* (München 1837) S. 66, 179 f.

³ T. Livii *Historiarum Romanorum*, rec. J. Madvigius (Hauniae 1864.) XLIV. p. 191, 200 f.

основе, развило новоримско образовање »романизам«, који је армијама и насеобинама требало разнети по целој царевини¹. Али покушаји такве врсте нису свуда успели. Они су на истоку остали без икаквог утицаја. Романизам, као производ другог света, изазвао је велики отпор у свима земљама, где је владао јелинизам, и био свуда одбачен. Како је уз то још и наметан, то је настала борба између ових двају такмаца, који нису могли да зауставе ни моћни државни утицаји, ни утицај у то време кад римских народа већ јако раширене хришћанске религије. Борба је избила на свима границама културних сфера и вођена најодлучније. Она се с већим или мањим прекидима наставља и данас.

Интереси јелинизма и романизма укрштали су се нарочито на Балканском Полуострву. Стога је ту, на границама културних сфера, и отпочета најжешћа борба. Балканско становништво, изван јелинских и нових грчко-хришћанских културних граница, подлегло је васпитном утицају римске културе и ишчезло са светске позорнице². На његовом месту, на место старих незнабожачких народа Илира, Келта и Трачана, јавља се ново римско-хришћанско становништво, чије су границе допирале чак до Македоније и до балканских планина. Тако се велика Римска Царевина, утицајем јелинске и римске културе, делила увек, па и у доба своје највеће моћи, у две главне сфере: Исток и Запад. Њене привремене деобе, за време грађанских ратова и велике сеобе народа, и оснивање новепрестонице у Цариграду (325), у којој је Исток поред свога политичкога средишта добио и црквено, појачавали су културне разлике још више. Они су, после смрти цара Теодосија Великог (378—395), донели и последњу поделу велике светске царевине на Источну и Западну³.

Деобом римске царевине подељене су и илирске области на Источни и Западни Илирик. Источна Римска Царевина, прозвана по првобитном називу своје престонице и »Византијом«, добила је источну половину Балканскога Полуострва, отприлике до Дрине и Которског Залива. У црквеним пак односима византиско-илирске области (Источни Илирик) остале су и даље, заједно са онима западно од Дрине и Которског Залива (За-

¹ Ст. Станојевић, Византија и Срби (Нови Сад 1903) стр. 8. и даље

² J. Döllinger, Heidentum und Judentum (Regensburg 1857) S. 24, 33.

³ G. Herzberg, Geschichte Griechenlands (Gotha 1876) I. S. 52.

падни Илирик), под врховном влашћу римске столице. У тако подељеним областима Балканскога Полуострва настале су измене први пут за време Теодосија II. (408—450). Овај византиски цар одузме од Рима 421 год. и црквену управу у Источном Илирику и преда је Цариграду¹, али само за кратко време. На заузимање папе Бонифација I. (418—422) управа у одузетим областима понова је враћена римској цркви². Па ипак покушај цара Теодосија II., да се Источни Илирик и у црквеној управи одвоји од Запада, није остао без последица. Он је проузроковао страшну мржњу поромањенога становништва према свему, што је византиско; проузроковао је незадовољство, које је често доводило до отпора, па чак и до побуна. Поромањено становништво Источног Илирика почело је да се буну противу византиских царева. Нарочито су буне биле учестале за време цара Јустинијана I. (527—565), који је завојевањем Италије и Западног Илирика био понова успоставио везу између Истока и Запада. Свакако да није било сумње, да су потстицаји за то долазили из Рима, стога је у Византији отпочет енергичан рад, да се овим сплеткама стане на пут. У том циљу цар Јустинијан I. основао је у месту свога рођења, у данашњем Скопљу, привилеговану архиепископију (535), коју је заједно са обновљеним градом прозвао »Прва Јустинијана«. Он је тиме ударио темељ за стварање једне прелазне зоне између Истока и Запада; ударио је прве основе за ограничење културних сфера и јелинизма и романизма.

Под управу нове Јустинијанове архиепископије³ потпале су: *Dacia mediterranea* (област око Софије и Ћустендила), *Dacia ripensis* (Видинска област), *Mysia prima* (северна Србија), *Dardania* (Косово Поље са скопљанском и нишком околином), *Prævalitana provincia* (Црна Гора са јужном Далмацијом и северном Албанијом), *Macedonia secunda* (северна Македонија), *Pannonia secunda* (Срем) и *Vasensi* (источна Босна и Херцеговина). Римски епископи, од којих су биле одузете ове области, радили су од тога времена неуморно, често и са успехом, да по-

¹ Codex Theodosianus, ed. Th. Mommsen (Berolini 1905) I 2. p. 852.

² Ј. Поповић, Опћа Црквена Историја I, прев. М. Стојков (Срем. Карловци 1912) стр. 520.

³ Corpus juris civilis (Novelle), ed. Schoel et Kroll (Berolini 1895) III. p. 94; Е. Голубинскій, Краткіи Очерекъ Историі Православныхъ Церквей (Москва 1871) стр. 110.

врате своју власт на Балканском Полуострву. До потпунога пак остварења папских тежњи није се дошло. Њихова превласт у одузетим областима сводила се махом само на »*de iure*«. Најважнији узроци за те папске неуспехе били су њихови захтеви, да задобију врховни судски положај и неограничену власт у целом хришћанском свету. Они су одбили од Рима не само Јустинијанову цркву, већ и Истру и Венецију. Ове последње образовале су у најзападнијим областима Илирика нову патријаршију са седиштем у Аквилеји (557) и одвојиле се од Рима¹. Под римском управом остале су на Балканском Полуострву само још области средишног Илирика, које су делиле Аквилејску Патријаршију од Прве Јустинијане. Тако је северни део Балканскога Полуострва, још пре словенскога насељавања био подељен у четири културно-црквене сфере: Источна (византиска), Јустинијанова (византиско-римска), Западна (римска) и Аквилејска (римско-германска).

* * *

Веза између Истока и Запада, која је успостављена за време цара Јустинијана I. ослабљена је одмах после његове смрти. У Источној Римској Царевини или Византији напуштена је брзо свака тежња за превласт у областима Западне Римске Царевине и отпочето ограничавање власти само на Балканско Полуострво и Исток. Али ни ово повлачење Византије са Запада није могло обезбедити њену власт у свима областима. Њен двадесетогодишњи рат с Персијанцима, који је отпочет наскоро после тога (572—591), исцрпео је државну снагу толико, да су многе области почеле остајати без икаквих посада, иако су биле изложене нападима и пљачкањима варварских народа. Нарочито пак тешко стање настало је за Византију после појаве Авара, једнога турског племена, које је у Понтиским Степама (северо-источно од Црнога Мора) сломило и последње остатке хунске моћи² и покренуло словенска племена на сеобу. Јер, цела данашња панонска и влашка равница постале су као нека врста стратемских позиција за пљачкашке походе варварских народа. Оне су биле преплављене варварским насебинама и служиле као полазне тачке за нападе и продирања на Балканско

¹ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev* (Ljubljana 1903—6) I., str. 58, 122.

² Th. Simocattae *Historiae*, ed. C. de Boor (Lipsiae 1887) p. 257—259; Menandri *Protectoris Fragmenta*, ed L. Dindorf (Lipsiae 1871) II. p. 61—62.

Полуострво, који су у више пута загрозили чак Солуну и Цариграду¹. Па ни доцније, кад је главна снага Персије и њених савезника Авара са Словенима сломљена при опсади Цариграда 626 год.², Византија није била у стању да заштити своје границе. На Истоку, место Персиске Царевине, подигла се од уједињених арапских племена нова мухамеданска држава, која се муњевитом брзином почела ширити на све стране. За Византију је настала велика опасност од те нове царевине, већа него раније, стога је њена војничка снага још и увек морала бити управљена само на Исток. Покренутоме пак словенском свету дата је тиме могућност да, својим продирањем и насељавањем Балканскога Полуострва, притесни византиску владавину готово само на престоницу.

Насељавање Словена на Балканском Полуострву није била никаква пролазна бујица. Њихова племена заузимају се стално у њима. »Прво је — каже К. Жиречек — била поседнута јужна обала Дунава, где Теофан и Никифор спомињу око 679 год. седам словенских племена између Дунава и Балкана . . . Тракија се упркос свима навалама и пљачкањима упорно држала. Једино племе, које се онда населило, били су Смолени у унутрашњости Родопе«. Главна пак струја словенске колонизације у средишњем делу Полуострва развила се преко горње Мезије и обалске Дакије. Она је обухватила унутрашњост Македоније па и Тесалије све до Пелопонеза. У том делу Балканскога Полуострва нашли су своју нову домовину: Брејаци, између Вардара и Преспанског Језера, Драгувити и Сагудати, у солунској равници, Војнуити, у северној Албанији, Велегезити, у Тесалији и Милинзи и Језерити, у Лаконији³. Из горње Мезије и Паноније ишли су велики ројеви и на запад, уз Саву и Драву све до њихових извора у Источним Алпима, а и на југ до обала Јадранскога Мора. Они су населили цео западни део Балканскога Полуострва и основали у пределима Динарских Алпа самосталне државице.

¹ Joh. von Ephesus, Die Khrirchengeschichte, übers. von J. Schönfelde (München 1862) S. 119—120 u. 254.

² Chronicon Paschale, rec. L. Dindorf (Bonnae 1832) II. p. 716—725; Theophanis Chronographia I, rec. C. de Boor (Lipsiae 1883) p. 316—319.

³ Упор. С. Жиречек, Geschichte der Serben (Gotha 1911) S. 100—101 и Н. Gelzer, Genesis der Themenverfassung (Abhandl. der sächs. Gesellschaft der Wissenschaft, Leipzig 1899) S. 45.

Ту, у приморским областима старе Превалитаније и јужне Далмације, јавила су се словенска приморска племена: Захумљани, Требињци са Конављанима, Дукљани и Неретљани, који су од северних више континенталних племена, Срба у Дарданији и Босанаца у горњој Босни, били одвојени вододелницом Дунава и Јадранскога Мора¹. Даље на северу била су седишта Тимочана, на реци Тимоку, и Браничеваца и Преденецната на Дунаву². На западу пак, у пределима хрватске Далмације и Истре, населила су се — како прича цар К. Порфирогенит³ — седам племена под вођством тобож пет браће: Κλουκάς (Кукари), Λοβελος (Јапчани), Κοσέντζης (Гусићи), Μουχλίω (Мурићи) и Χρώβατος (Хрвати) и две сестре: Τοῦγα (Тугомирићи и Βουγα (Бужани). Западно од њих, у долинама Источних Алпа и северне Истре, настанила су се гранична словенска племена, која су доцније позната под именом Карантана и Винда⁴.

Пред овом словенском најездом и поплавом Балканскога Полуострва повлачило се старо поромањено становништво — Илири и Келти на западу и Трачани на истоку — у утврђене градове и неприступачне пределе. Оно је заузело све планинске венце од Истре до Црнога Мора и Јеладе. У већим масама задржало се само у Тесалији, која је према словенском називу поромањених балканских народа: »Влах« (множ. »Власи«) доцније добила име »Велика Влахија«. Ти стари народи помещали су се у току времена са Словенима и образовали у целој северној, већој половини Балканскога Полуострва један словенски језични предео. Изузетак су чинили само предели »прекодунавске« Дакије (Ердељ и Румунија), где је преовладао латински језик и постао румунски народ. Исто тако чинила је изузетак и мања јужна половина Балканскога Полуострва, где су Словени појелињени а делимично и поарнауђени. Ердељске планине и доњи Дунав на северу и македонска језера на југу постала су врло рано границом између словенског становништва с једне и романског и грчког с друге стране.

¹ C. Porphyrogenitus, De thematibus et de administrando imperio III. (Bonnae 1840) p. 128, 150—164 et 158—159.

² Einhardi annales, ed. Pertz (Mon. Germ. SS. I. Hannoverae 1826) p. 206, 212—213.

³ C. Porphyrogenitus p. 143.

⁴ F. Kos, Gradivo I. str. 263, 279; Fredegar, Chronicon IV. ed. B. Krusch (Mon. Germ. SS. Merov. II, Hannoverae 1888) p. 157.

* * *

Велике етнографске промене на Балканском Полуострву, које су настале услед насељавања Словена, завршене су тек око половине 7. века. Скоро цело Полуострво, од Дунава до Белога и Јадранскога Мора и дуж Саве и Драве до њихових извора у Источним Алпима, било је преплављено многобројним племенима. На ипак словенска племена, још за дуги низ година, нису могла доћи до већег значаја. Њихове племенске, демократски уређене жупе потпале су одмах после насељења под власт Грка, у алпским пак областима под власт Чеха, а затим Авара и Немаца. И савременим византиским и римским писцима, који се пису мирили са новим стањем на Балканском Полуострву, није било тешко да у својим списима одрже и даље старе етничке одношаје. Они су идентификовали словенске досељенике са балканским староседеоцима, Илирима и Трачанима, и положили тиме основ за многе заплете па чак и за аутохтонију Јужних Словена¹. Али, у погледу на порекло и груписање Јужних Словена у веће националне целине мању забуну од ове не доноси ни причање цара К. Порфирогенита², тај једини извор о досељењу Срба и Хрвата из »Бојке« и то после насељења Јужних Словена. На основу тога царевог причања и на основу јединства имена »Словѣне«, како се јавља код Прокопија и Јорданеса³, Б. Копитар и Ф. Миклошић засновали су теорију о двама сеобама Словена на Балканско Полуострво. Они узимају, да се у 6. веку на Балканском Полуострву населило словенско становништво (Јужни Словени) и да је оно, тек за време цара Ираклија (610—641), узнемирено и поцепано насељавањем северозападних Словена: Срба и Хрвата.

Нова критичка истраживања пак долазе до сасвим других резултата. Е. Димлер, Ф. Рачки, В. Јагић, К. Јиречек и други одбацили су буквално тумачење историских извора и дали нову слику о тамној прошлости балканских Словена. Они су указали на неоснованост причања цара К. Порфирогенита о мирном насељавању Срба најпре само у месту »Сервији« (Српчиште), у Солунској, Теми, а одмах затим — пошто су с допуштењем цара Ираклија пошли натраг у своју стару постој-

¹ Искрпан рад о аутохтонији Јужних Словена пружа Е. Boguslavski, *Einführung in die Geschichte der Slawen* (Jena 1904).

² С. Porphyrogenitus, III. p. 152—153.

³ Код Прокопија »Σκλαβηνοι« а код Јорданеса »Sclavene«.

бину и покајали се — у читавим областима источне Далмације: Србији (Рашкој и Босни), Неретви, Хуму и Требињу с Коначлима¹. Осим тога ни сама органска веза дијалеката Јужних Словена не иде у прилог постављеној теорији, ма она долазила и од цара К. Порфирогенита². Стога не може подлежати ни најмањој сумњи, да су Срби и Хрвати били још у снажној бујица словенских досељеника из 6. века. »Данас се не зида само једно родословље Јужних Словена, већ се једнаке појаве ређају заједно«³.

Јединство нових етничких имена Бугара, Срба и Хрвата — по мишљењу те групе научника — дошло је поступним ширењем политичке моћи. Словенска племена почела су се уједињавати под вођством најистакнутијих, доцније и наследних владалачких фамилија. И са ширењем тих монархистички организованих целина ширила се — како се мисли — и област њихових племенских имена и тако постала заједничка и домаћа⁴. Али, име Срба јавља се у Македонији и јужној Далмацији, исто тако у Босни и у пределима на средњем Дунаву, а име Хрвата у Илирији и Панонији, много раније него што су ти предели обухваћени државним границама дотичних племена. Стога ће пре бити да се — како смо то у два маха већ нагласили⁵ — поступно ширење нових етничких имена јавило са ширењем хришћанства; да се јавило као последица не толико државнога јединства, колико духовнога зближења и новог хришћанског живота. Сродна племена нашла су у вечним истинама хришћанске религије, у хришћанској солидарности и братској љубави, снажне потстреке за прикупљање и груписање у веће народне целине. Али

¹ На неоснованост ове теорије указао је први Е. Dümmler у својој расправи »Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien« (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaft. Wien 1856).

² Упор. У. Jagića, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslawischen Sprachen (Arch. slav. Phil. XVII. Berlin 1895.).

³ Исто. S. 66.

⁴ По проф. Ст. Станојевићу (Историја Српскога Народа. Београд 1910. стр. 41) «сва три државна средишта (бугарско, српско и хрватско) радила су одмах од почетка, и свесно и инстинктивно, на томе, да вежу и потчине себи што више... племена, која још нису била ни политички ни етнички покорена». И те политичке целине — каже се нешто пре тога — највише су помогле њиховом етничком стапању.

⁵ Види моје расправе: »Die Balkankirchen und die Gestaltung der südlichen Slawenvölker (Internationale Kirchliche Zeitschrift, Bern 1918) и Die Völkerbildung der südlichen Slawen (Bern 1923).

у исто време она су, у црквено-културној подели Балканскога Полуострва, која је била изведена још пре њиховог насељења, нашла и прве основе за своје национално-црквено диференцирање. Тако су предсловенске балканске цркве: Прва Јустинијана, Сплетска Надбискупија и Цариградска и Аквилејска Патријаршија уколико су постале словенске, постале и прве национално-васпитне организације Јужних Словена. У њиховим областима словенска племена почела су се окупљати у веће народне групе, које су познате по именима најистакнутијих и за ширење хришћанства свакако најзаслужнијих племена као Срби, Хрвати и Словенци.

Првобитна земља Срба (Σερβία) била је, према описивању цара К. Порфирогенита у унутрашњости Полуострва, далеко од мора и Дунава¹. Она је заузимала средишни и у погледу на околне долине доминирајући положај у областима архиепископије Прве Јустинијане. Српско племе, настањено у њој, ступило је са примањем хришћанства — како је већ наглашено — у ред културних народа пре околних словенских племена. Оно је почело прикупљати сродна племена у једну целину и, са хришћанском религијом и другим почетцима византиско-римске културе, ширити међу њима и своје племенско име. Јужно, чак у источној и јужној Македонији, распрострањен је национално-религиозни утицај српског племена врло рано. Још за време Констанција III. (641—668) јавља се у Витинији (Мала Азија) код словенских фамилија, које су после једног устанка — са Вардара и Струме тамо пресељене, српска варош »Гордосервон« са епископском столицом². То је, по тврђењу Ст. Станојевића, најстарији помен српског имена са Балканског Полуострва³. У исто време јавља се и у јужној Македонији словенска епископија са српским именом »ο τῶν Σερβίων«, која је била потчињена Солунској Митрополији⁴. Српско име обухватило је и »већи део Далмације« у римском смислу⁴. Оно је брзо преовладало у свима пределима Прве Јустинијане и постало заједничко и етничко. Као остаци

¹ С. Porphyrogenitus, III. p. 152.

² G. Cypri Descriptio Orbis Romani, ed. Gelzer (Lipsiae 1890) p. 12.

³ Историја Српскога Народа (Београд 1910) стр. 24.—25. и Византија и Срби II. стр. 41.

⁴ Упор. Каталог епископа код Parthey и Gelzer-a.

⁵ Einhardi annales, p. 209.

из тога времена првог српског покрштења и национално-црквеног васпитања (7—9. век) очували су се у свима областима Јустинијанове архиепископије нарочити обичаји: побратимство, породична светковина домаћег патрона и т. д. Они су остали све до данас као најбоље обележје српскога имена.

На исти начин уздигли су се Хрвати у Спљетској Надбискупији и Словенци у источним областима Аквилејске Патријаршије. Спљетска Надбискупија, као наследница Салоне, полагала је право на целу област све »до обала Дунава«¹. Првобитна пак и још увек непозната земља Хрвата морала је бити у њеном средишном делу. Она је морала бити у северној Далмацији и чинити језгро у Спљетској Надбискупији исто онако, као српска у Првој Јустинијани. Из тога средишта илирскога запада распрострањено је домаће име Хрвата постепеним ширењем хришћанске вере и римске културе на све стране. Уобичајено пак тврђење, да су Хрвате покрстили папски легати, које је још цар Ираклије измолио од Рима, припада царству басни, иако се ослања на извештај цара К. Порфирогенита². Зна се наиме поуздано, да су Словени балканскога запада били многобошци и после смрти цара Ираклија³. Без обзира на то, што цар Ираклије није био са папом у најбољим односима, услед ондашњих христолошких зађевица, не може се ипак узети тако брзо покрштење Словена са стране римских свештеника. Таква једна мисија изискивала је познавање домаћег језика. И рад римскога свештенства морао се стога годинама ограничавати на зидине утврђених далматинских градова. Сигурно је само, да су се Хрвати од самога почетка наслањали на римску цркву и римску културу.

Најзападнија пак словенска племена наша су своју прву национално-васпитну организацију у Аквилејској Патријаршији. Она су са овом шизматичком Патријаршијом, која римској столици задуго није признавала искључиво старање (*sollicitudo*) и неограничену власт у хришћанској цркви, била придружена још у самом почетку немачко-римској културној сфери алпских народа⁴. Тако су Словени у источним

¹ F. Rački, *Documenta historiae Chroaticae (Zagrabiae 1877)* p. 4.

² *Op. cit.* p. 148.

³ Упор. Thomas arch., *Historia Salonitana*, ed. F. Rački (*Zagrabiae 1894*) cap. 10; F. Kos, *Gradivo* I. p. 212—213.

⁴ F. Kos, *Gradivo*, p. 184—186, 202; Paulus diaconus, *Historia Langobardorum*, ed. Waitz (*Mon. Germ. S. S. Hannoverae 1878*) IV. p. 127.

пределима Аквилејске Патријаршије (Јулиским и Санталским Алпима, Караванки и Карсту и пределима Драве, Саве и Соче) образовали своје засебно средиште и, под именом »Словенаца«¹, дошли до етничког уређења онако исто као Срби у Првој Јустинијани и Хрвати у Спљетској Надбискупији. Заједничког име како за Словенце, тако и за Хрвате и Србе било је и код грчких и код латинских писаца име »Славини«. Јер цела унутрашњост Полуострва, између Источних Алпа, Солуна и Родопа, звала се од 7. до 10., па чак и до 15. века грчки »Σκλαβίνια, Σκλαυήνια«, а латински »Sclavenia, Sclavonia«, ређе »Sclavinica«². Тек завојевањем Турака изгубило је ово име свој обим. Његови последњи остатци очувани су у именима појединих области и места. Такви су: садашња Славонија, између Дунава и Саве, село Славиња у Горњем Високу (ср. нишав. обл. нишка) и др.

Иван граница Славиније и нових етничких граница њених народа остајала су увек словенска племена на јужној страни доњег Дунава. Она су доспела у ропство Бугара, једне снажније групе понтиских Хуна, који су се још за време првих арапских напада на Цариград стално населили између Дунава и Балкана (679). Ту су основали јаку војничку државу, у чијим се армијама Словени помињу под својим кнезовима све до 8. и 9. века. Границе те бугарске државе простирале су се на запад само мало преко реке Искра. Оне су допирале до места, где је доцнија бугарско-аварска граница још и данас омеђена неколиким паралелним окопима између Искра и Лома³. Бугари су остали у тим границама како за време устанака и унутрашњих немира у Византији (695—716), тако и за време византискога јачања и новог полета после пораза арапске моћи при поновном нападу на Цариград (717—718). Потчињена словенска племена приближавала су се у току времена и међусобно и Бугарима и, после религиознога изједначења у хришћанству, образовала с њима једну целину⁴. Своје национално-

¹ De conversione Bagoariorum et Carantanorum, ed. Wattenbach (Mon. Germ. SS. XI, Hannoverae 1854) p. 9—10.

² С. Jireček (Gesch. der Serben I. S. 65) примећује, »да латински и грчки не трпе стицај сугласника »sl«, стога је између њих уметнуто »sk«.

³ С. Jireček, Das Fürstentum Bulgarien (Wien 1891) S. 412.

⁴ По аналогији са Бугарима Н. Žuranić, који још и увек заступа стару теорију К. Порфирогенита о досељењу Словена на Балканско Полуострво, мисли, да су Срби и Хрвати, као војнички боље организовани,

културно и васпитно и средиште задобили су у столицама својих патријаршиских цркава: Преслави (870—971) и Трнову (1204—1403).

* * *

Снажну потпору за своје национално-црквено васпитање нашли су Словени у црквено-словенском језику и литератури. Они су у преводилачком раду својих апостола, Тирила и Методија, и њихових ученика нашли згодно средство за свој национално-црквени развитак, али га чисто и без сметњи нису могли провести у свима областима. У источном делу простране бугарске државе овај рад словенских учитеља доживео је свој развитак у нешто измењеном облику. Ту се у почетку јавила јака опозиција противу богослужења и глаголскога писма словенских клирика, и ометала њихово примање све дотле, док нису учињене извесне компензације¹. Чистије него овде очувале су се традиције словенских апостола »у погледу на писање и језик и на извесну заједницу са Западом« у западном делу Бугарске Царевине, у Охриду², новој столици Прве Јустинијане. С тога се с правом говори »о два редакцијама старо-црквенословенских језичних споменика«³ још у прво доба славизирања балканских цркава. То »златно доба« владавине бугарскога цара Симеона (893—927), у коме су границе бугарске државе обухватиле и области Прве Јустинијане, обогатило је словенску литературу многим преводилачким радовима, али није успело да загреје ни народно срце ни фантазију⁴. Оно није дало ни поезију ни вештину ни науку⁵ за заједничко васпитање, које би народ у источном и западном делу бугарске државе могло ујединити у једну етничку целину. покорили раније досељене Словене у теми »Далмацији«, и наметнули им своје име. (Упор. *Bela Srbija. Primedbe Jagićevom shvatanju K. Porfirogenita, o dolasku Hrvata i Srba. Сепаратно издање »Narodne Starine«. Zagreb 1922).*

¹ R. Abicht, *Das Alphabet Chrabrs* (Arch. slav. Phil. XXXI, Berlin 1909. S. 217), држи, да је предање о решењу ове свађе, утицајем св. Климента, правилно.

² M. Murko, *Geschichte der älteren südslawischen Literaturen* (Leipzig 1908) S. 58.

³ M. Murko, S. 60; V. Jagić, *Ein Kapitel aus der Geschichte der südsl. Sprachen*, S. 75 f.

⁴ C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren* (Prag 1876) S. 164—165.

⁵ V. Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga* (Zagreb 1867) str. 67 i dalje.

Целокупан начин образовања цара Симеона остао је народу стран и туђ. Он је само поштрио дејство разноликих утицаја источне (византиске) и Јустинијанове (византиско-римске) културне сфере и тиме још јаче поравнио пут за национално-црквену поделу словенских племена.

Али хладноћа, која је пратила начин образовања цара Симеона, није била без последица ни у самом верском животу словенских племена. Књижевни радови па чак и читање православних књига били су брзо занемарени¹. Напреднији људи почели су да траже узвишенији живот у повлачењу од света, у аскези. Они су проводили цео свој живот по «неприступачним шумама и планинама, а нису се ни пера дотакли»². Све то опет припомогло је ширењу разних секташких учења, а нарочито ширењу богомилске апокрифне књижевности. Ова нова књижевност, реформама бугарскога организатора попа Јеремија — Богомила —, који је «лажње приче» павлићана прилагодио хришћанском учењу и старој словенској митологији, добрим и злим боговима (бозима и бесима), подешена је била за народне масе и као таква почела нагло потискивати право црквено учење и литературу. Православно хришћанство било је овим доведено у велику опасност. И тек доцније, услед прогоњења богомила и уништавања њихових књига, оно је понова дошло до свога значаја. Крајем 10. века богомилска црква на Балканском Полуострву била је подељена у две цркве: Бугарску и Македонску. Као њен трећи изданак, само у јако измењеном облику, јавља се после два века у Босни и Херцеговини «Кршћанска Црква»³.

Црквено-словенски језик и литература били су јако распрострањени и ван граница Бугарске Царевине, у словенским обла-

¹ По сведоџби презвитера Козме (савременика цара Петра и Самуила) књиге су служиле само буђи и црвима за храну (Види М. Попруженко Св. Козьми пресвитера Слово на еретики. Петроград 1907).

² С. Јиреџек, *Geschichte der Bulgaren*, S. 173.

³ В. Глушац, у својој расправи «Средњевековна Босанска Црква» (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. Београд 1934, стр. 1—55), покушао је да докаже, да средњевековна «Босанска Црква» није била богомилска, већ православна. И заиста, на основу докумената о појединим личностима, о појединим црквама и гробовима, он је успео да докаже, да је у Босни и Херцеговини било православних хришћана, али не и да је «Босанска Кршћанска Црква» са својим дједом, старцима и стројницима, са својим Милованима, Мирославима, Радославима и др. највишим представницима била православна а не јеретичка или шизматичка.

стима Аквилејске Патријаршије и у новооснованој Нинској Цркви у Хрватској. Али уколико се у тим областима западне Славиније ширила словенска књига, уколико се више испољавао национални карактер словенских племена, утолико је јаче наилазило на отпор код латинскога клира. У Крајини, где је утицај салцбуршких епископа непрекидно трајао, успело се лако са уништењем словенске литургије¹. Теже је ишло у областима аквилејске и спљетске цркве. Словенска литургија важила је и овде као јерес »некога Методија«, који се међу св. оцима не помиње ни у једном спису², и сведена напослетку — услед честих прогњења — на незнатан број црквених општина у Истри и Далмацији. Ну, однос Латина према црквено-словенском језику и литургији, у њиховом сопственом интересу, није могао бити свуда подједнак. У југоисточним областима и граничним пределима Прве Јустинијане нису се смела предузимати никаква непријатељства. Ту су се латински, грчки и словенски манастири све до 11. века разликовали само по црквеним књигама³. И ти неутрални предели, у којима је за време српских ослободилачких ратова (средином 11. века) основана католичка надбискупија у Бару, постали су границом обадвеју литургијских области, словенске и латинске.

Забраном словенског богослужења и словенске књиге одузето је словенским племенима у западном делу Балканскога Полуострва једно од најмоћнијих средстава за њихово национално образовање и васпитање. Национална свест тих племена мењала је услед тога често свој обим док се напослетку није утврдила дејством страних културних утицаја. Тако Словенце су као националну целину одржавали више немачки, а Хрвате више римски културни елементи. Словенска пак племена у средишном и источном делу Балканскога Полуострва, код којих су словенска књига и словенско богослужење нашли погодније земљиште за своје развијање и цветање, изграђивала су своју национално-културну и политичку мисао према разним одликама и чистоти у погледу на чување традиција словенских апостола. Она су се делила на Србе и Бугаре. Код Бугара су преовлађивали оријенталски културни елементи а код Срба

¹ De conversione Bagoariorum et Carantanorum p. 6, 14.

² F. Rački, Documenta p. 188—189.

³ Исти, p. 201 ; J. Pf. Hartung, Acta pontificum Romanorum inedita II. (Stuttgart 1884) p. 242.

више нов, оригиналан словенски дух. Само су Срби, услед великих завојевања Бугара, а затим услед црквене деобе између Рима и Цариграда, доцније дошли до свога изражаја. Они су имали да издрже подужу борбу, док су национализирањем и спајањем византиских и римских културних елемената дошли до свога национално-културног јединства.

Цепање српскога народа престало је тек оснивањем државне (1169) и црквене (1219) независности за време Немање и његових наследника. Српска црква, којој управо и припада заслуга за национално и духовно уједињење српскога народа, изменила је народни живот у основи. Она је, својим васпитним радом, почела будити националну свест за јединством и давати двојном утицају византиске и римске културе, скоро на свима пољима људскога стварања, национални карактер. Најизразитије јавља се тај нови начин народнога живота у уређењу земље, у уметничким и литерарним делима па чак и у моралном животу¹. И поступним јачањем тих тековина српскога народа јачала је и величина и снага његова док напоследку, у прогласу српске патријаршије и царевине (1346), није достигла врхунац свога развитака. Српска Пећска Патријаршија обухватила је скоро целу културну сферу Прве Јустинијане. Она је потисла стране утицаје како православне Охридске Архиепископије тако и римокатоличке Барске Надбискупије. Стога су се ове, иако обдарене нарочитим привилегијама², могле одржати само још у знатно смањеним и етнички мешовитим пределима онда силне Српске Царевине. Оне су очувале своју самосталност, али снажном полету српског културног напретка нису се могле одупрети. Барска Надбискупија ушла је у област »Српске Земље« за увек, а Охридска Архиепископија све до 16. и 17. века³. Трагови тога српскога полета осећали су се местимично чак и у западним пределима садашње Бугарске⁴.

¹ D. Chomatianos (Nro. 86 et 114), охридски архиепископ, у своме протестном писму, које је упутио патријарху Герману (1222—1240) поводом прогласа независности српске цркве, каже, да је српски народ »украшен побожношћу . . . и достојанством доброг владања сваке врсте«.

² С. Јиреџек, *Gesch. der Serben* II. S. 19. f.

³ Види Ст. Димитријевића, Одношаји пећских патријараха с Русијом у 17. веку. (Глас LVIII и Споменик XXXVIII Српске Краљ. Академије, Београд 1900).

⁴ Ј. Ивановъ, *Известија . . . археол. друштва* (Софија 1912) стр. 62.

Али културни напредак српскога народа заустављен је турским завојевањем, у другој половини 15. столећа, за дуже време. Обновљена Пећска Патријаршија, која је у својим областима — са знатним проширењем на северу и западу — радила више од двеста година (1557—1766) на национално-културном напретку српскога народа, и поред свеколиког труда свога свештенства, није успела да обнови сјајно доба ранијих векова. Некадашња слава и величина није се више никад повратила. Српски народ навукао је својим честим побунама и устанцима мржњу Турака и био немилосрдно прогањан. За њега није било више ни помоћи ни заштите. Несталнији људи, нарочито присталице богомилске секте, напуштали су своју веру и прелазили масама у ислам. Они су тражили заштиту у религиозном приближавању својим гонитељима и били тиме лако денационализирани. Исто тако колебљива постала је и националност македонских Словена. Туђа политичка и црквена владавина учинила је, да се на етничко мешовитом земљишту Охридске Архиепископије, у областима македонских језера и јужно од њих, јавила нова народна група македонских Словена. Тако су се на Балканском Полуострву, у источним областима Славиније, поред Срба јавиле још две, у погледу на религију, односно цркву, засебне народне групе: мухамедански и македонски Словени.

* * *

Да су балканске области припадале само једној културно-црквеној сфери можда не би ни дошло до цепања Јужних Словена. Из раздробљених, али добрих и здравих народних елемената могао би, васпитним утицајем и развијањем црквено-словенског језика и литературе, постати само један или највише два словенска народа. У овом другом случају, у византиско-оријенталској културној сфери постао би из мешавине Бугара, Словена и романизованих Трачана са извесним приносом турских елемената (Авара, Печенега, Кумана) бугарски народ, а у раније Илиријом а после Славинијом прозваном балканском западу, из мешавине Словена и остатака романизованих Илира и Келта, славински народ¹. Културно-црквена

¹ По нашем мишљењу било би за државу Срба, Хрвата и Словенаца историски оправданије и згодније име »Славинија« него »Југославија« (Упор. стр. 228.).

пак борба, која је са највећом жестином вођена на Балканском Полуострву, утицала је разорно на словенска племена. Она је пружала могућност за образовање већих народних целина, за образовање заједничког мишљења и осећања, само у границама појединих културних сфера. Словенска племена била су услед тога још од самога почетка упућена на деобу према већ постојећој црквено-културној подели предсловенских балканских народа. И та подела словенских племена, која се одржава и данас, учинила је, да се на Словенском Југу као главни задатак у васпитању мора истицати још и увек стварање и учвршћивање народнога јединства, Главни задатак у националном васпитању Јужних Словена мора се гледати у јачању њихових индивидуалних моралних и духовних особина и буђењу њихове праве националне свести. А ово се опет може постићи, као што се постигло и образовање већих народних целина, једино на темељу вечних хришћанских истина ; на темељу реализовања хришћанске солидарности и братске љубави.

Др. Јордан П. Илић.
